

Mehmet Ali Çalgan

Dr. Öğr.Üyesi, Adıyaman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Adıyaman/Turkey
mehmetcalgan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5780-5067

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Eser İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 31.08.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 01.11.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.12.2021

Yayın Sezonu/Publication Season: Aralık/December 2022

Atıf/Cite as: Çalgan, Mehmet Ali. “İmam Zehebî’de Metin Tenkidi ve Münker Tabirinin Metin Tenkidi Kapsamında Gerekçeli Kullanımı”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2022), 147-158.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

İmam Zehebî’de Metin Tenkidi ve Münker Tabirinin Metin Tenkidi Kapsamında Gerekçeli Kullanımı

Giriş

Hasan Fevzî Hasan Saîdî isimli araştırmacı tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve kitap olarak basılan *ez-Zehebî ve menhecuhû fi nakdi metni’l-hadîsi’ş-şerîf* isimli 732 sayfalık eser¹ isminden de anlaşılacağı üzere meşhur muhaddis Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî’nin (ö. 748/1348) muhtelif eserlerinde hadisleri metinleri yönünden tenkidini konu almaktadır. Müellif bu amaçla Zehebî’nin *Telhişü’l-Müstedrek*, *Tenkihu’t-Taḥkîk*, *el-Mühezzeb fi’l-ḥiṣârî’s-Süneni’l-kebîr*, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-(ṭabaḳâtü’l-)meşâhîr ve’l-a’lâm*, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, *Mîzânü’l-i’tidâl* ve *el-‘Ulûv li’l-‘aliyyi’l-ğaffâr* gibi eserleri başta olmak üzere farklı sahalarda kaleme aldığı pek çok eseri titizlikle incelemiştir. Müellifin yüksek lisans tezi de mütekaddim hadis münekkitlerin yöntemini inceleyen kıymetli bir çalışmadır.² Bilindiği üzere, Zehebî akaid ve fıkıh, hadis, tarih ve terâcim başta olmak üzere pek

¹ Hasan Fevzî Hasan es-Saîdî, *ez-Zehebî ve menhecuhû fi nakdi metni’l-hadîsi’ş-şerîf* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2013).

² Hasan Fevzî Hasan Saîdî, *el-Menhecû’n-nakdi inde’l-mutekaddimîn mine’l-muhaddisîn ve eseru tebyâni’l-menhec* (Kâhire: Câmiatu Ayn Şems, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

çok sahada çok sayıda önemli eser telif etmiş velûd bir âlimdir.³ Böyle bir âlimin bu kadar çok eserinin metin tenkidi açısından taranarak incelenmesi gerçekten takdire şayan, büyük emek isteyen bir çalışmadır. Bu değerlendirme yazımızda müellifin bu kıymetli eserini ana hatlarıyla tanıtmak, bu eserden istifadeyle Zehebî'nin metin tenkidi tatbikatına misaller sunmak, ayrıca bu misallerden hareketle garib ıstılahının metin tenkidi bağlamında kullanımı ve özellikle münker tabirinin metin tenkidi kapsamında gerekçeli kullanımı gibi önemli bazı hususları tahlil etmek istiyoruz.

Müellif, eserinin ilk babında Zehebî'nin hayatını, eserlerini, ilmî hususiyetlerini, tenkit yönteminin belli başlı özelliklerini geniş biçimde ele alır. Eserin ikinci babı genel manada metin tenkidi konusunun incelenmesine ayrılmıştır. Bu babda metin tenkidi konusu tafsilatlı bir şekilde tahlil edilmiş, sahabe döneminden başlayarak tarihî gelişimi hicrî yedinci asra kadar izlenmiştir. Ayrıca, *Sahîhayn*'ın metin tenkidi açısından konumu ve Zehebî'nin tenkitleri araştırılmıştır. Eserin asıl konusunu teşkil eden üçüncü babında Zehebî'nin metin tenkidi tatbikatı geniş bir şekilde ortaya konmuş, kullandığı kıstaslar anlatılmış, bu maksatla yaklaşık dört yüz misale işaret edilmiştir. Bu misaller verilirken tafsilata girilmemiş, sadece incelenen hadisin ne yönden tenkit edildiğiyle ilgili malumat verilmiştir.⁴ Müellif bu yöntemi sayesinde eserinde son derece fazla örneği muhtasar bir şekilde sunmayı başarmıştır. Bu babda ayrıca müellifin muasırı olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) metin tenkidi metotları ve tatbikatı hakkında malumat verilmiştir. Eserin sonunda yer alan elli sayfalık fihristte Zehebî'nin muhtelif eserlerinde metnini tenkit ettiği hadislerin etrafı (başından bir kısmı), Zehebî'nin değerlendirmesi ve geçtiği kaynak verilmiştir. Bu bölümde yaklaşık bin adet hadis etrafı bulunmaktadır. Zehebî'nin değerlendirmelerinin bir kısmı “metni münkerdir” şeklinde özlü iken bazı değerlendirmeleri ise birkaç kıstası birlikte kullanacak kadar geniştir. Eser, Zehebî'nin metin tenkidini ne kadar kapsamlı bir şekilde kullandığını ve bunun, tenkit anlayışının önemli bir parçası olduğunu son derece müdellel bir şekilde ispatlamaktadır. Tüm bu yönleriyle eser metin tenkidi gibi mühim bir konu hakkında okuma yapmak isteyen herkes için oldukça faydalı bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

Yazımızda Zehebî'den yapılan tüm iktibaslar için Saîdî'nin mezkûr eserinden istifade edilmiş ve bu iktibaslar Zehebî'nin eserlerinden teyit edilmiş olmakla birlikte verilen misaller hakkındaki değerlendirmeler tarafımızca yapılmıştır.

1. Zehebî'nin Metin Tenkidi Tatbikatından Misaller

³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 10 Temmuz 2022); Saîdî, *ez-Zehbî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadisî ş-şerîf*, 47-290.

⁴ Yazımızın ilerleyen kısmında yer alan örnekler üzerinden bu husus görülebilir.

Müellif, hadisleri tenkidin sadece zayıf noktalara dikkat çekme manasına gelmediğini, tenkidin menfi yönü olduğu gibi müspet yönünün de olduğunu vurgulamış⁵ ve Zehebî'nin hadisleri müspet manada tenkidini metinleri şerh etme, metni doğru anlamayı sağlama, garib kelimeleri izah, metindeki tearuzu giderme gibi başlıklar altında örneklerle incelemiştir. Mesela, Zehebî, Allah'tan başka ilah olmadığına inanarak ölen kişinin cennete gireceğini belirten bir hadisi şu şekilde izah eder: "Cennete işlediği hayır ve şerle (onların hesabını vererek) ve maruz kaldığı azab ya da af sonrasında girer."⁶

Müellife göre Zehebî, menfi manada tenkidini sahih hadislere, tarihi bilgilere, vakiya, alışılmış/bilinene ve akla muhalefet, lafzın/mânanın rekabeti, metnin mübalağa içermesi, kıssacıların kelamına benzeme, metnin ifrata kaçan uzunluğu, israiliyat içirme, peygamberlik makamına yakışmama, takatin üstünde teklif içirme kıstaslarıyla yapmıştır. Aşağıda bu kıstaslar uygulanarak tenkit edilmiş bazı misallere yer veriyoruz.

Bir haberde güneşin Hz. Ali ikinci namazını kaçırdığı için geri çevrildiği geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Eğer Ali için geri çevrilmişse Hendek günü Hz. Peygamber (sav) için geri çevrilmiş olması daha evlâdır. Çünkü O (sav) üzülmüş ve müşrikler aleyhine dua etmiştir... Ayrıca, güneş batınca ikinci çıkıp akşam girmiştir. Oruçlular iftar edip Müslümanlar akşamı kılmıştır. Güneş geri gelse ümmetin orucu ve namazı boşa giderdi. Ali'ye de bunun bir faydası olmazdı zira yine ikindiye eda etmiş olmayacaktı. Ayrıca, böyle büyük bir hadise meşhur olurdu ve onu yaymak için çok sebepler bulunurdu."⁷ Görüldüğü üzere, Zehebî metnin nekaretini üç önemli gerekçeyle izah etmiştir. İlk iki gerekçeyle olayın makuliyetini sorgulamış, üçüncüsüyle de önemli bir olayın yaygın biçimde bilinmesinin gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bir haberde Hz. Musa'nın içinden "Yüce Allah uyur mu?" şeklinde bir düşünce geçirdiği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Hz. Musa'nın içinden bunu geçirmesi caiz değildir. Ancak İsrailoğullarının Hz. Musa'ya bunu sordukları rivayet edilmiştir."⁸ Burada peygamberlik makamına yakışmama ve hadise muhalefet sebebiyle metin tenkit edilmiştir.

Hz. Abbas'ın aktardığı bir haberde Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Meymune ile ikisi de ihramlıyken evlendiği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder:

⁵ Saîdî, *ez-Zehbî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadisi's-şerîf*, 540.

⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut (Müessesetu'r-risâle, 1405), 16/287.

⁷ Zehebî, *Tertîbu'l-mevzûât li'bni'l-Cevzi*, thk. Kemal Zaglûl (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1415), 107.

⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1382), 1/276.

“Meymune bunun aksini haber vermiştir ve o kendi halini başkasından daha iyi bilir.”⁹

Bir haberde belli bir duayı yapan kişiye verilecek mübalağalı bir mükafattan söz edilmektedir. Zehebi “Bırakın akıllıları, cahillerin kalpleri bile bunun mevzu olduğuna şahitlik eder.”¹⁰ diyerek muayyen bir kıstasa işaret etmese de haberde geçen sözlerin mevzuluk alametleri taşıdığını belirtir.

Zehebî *Sahîhayn*'daki hadisleri de metin bakımından tenkit etmiştir.¹¹ Mesela, “İsra hadisinin bir tarikinde mutabaatı olmayan lafızlar vardır. Bu *Sahîh-i Buhârî*’dedir.”¹² sözüyle Şerik isimli râvinin yoluyla gelen rivayette yer alan bazı lafızların teferrüdünü yadırgamıştır. *Sahîh-i Müslim*’de geçen ve Ebu Süfyan’ın Hz. Peygamber’den kızı Ümmü Habibe’yle evlenmesini istemesinin anlatıldığı hadisi Zehebî şöyle eleştirir: “Müslim onun (İkrime b. Ammar’ın) münker bir hadisine yer vermiştir. Bu hadis onun Simak el-Hanefî’den naklettiği ve Ebu Süfyan’ın Hz. Peygamber’den istediği üç şeyle ilgilidir.”¹³ Simak isimli râvinin tenkidi sadedinde de şunları belirtir: “Görünen o ki, (hadiste) Ümmü Habibe’yi zikrederek hata yapan odur.”¹⁴

Rivayetinden Hareketle Ravinin Değerlendirilmesi

Zehebî’nin çeşitli râviler hakkındaki şu çıkarımları rivayetlerinden hareketle ravilere hüküm verildiğini göstermesi açısından önemlidir: “Kendisinin sika olmadığını gösterecek şekilde münker haberler aktardı.”¹⁵, “Bu hadisle teferrüd etti. Bu münker hadis gibi hadisler sebebiyle onu eleştirdiler.”¹⁶, “İmran b. Ebân’ın kim olduğu bilinmez. Aktardığı hadis onun zaafına delalet etmektedir.”¹⁷ Bu bilgiler, râviye verilen adalet ve zabt notlarının naklettiği rivayetlerin metinlerinin tenkidi neticesinde ortaya çıktığını göstermektedir.

“Sika Hata Yapabilir”, “Sened Temiz Ama Metin Münker”, “Ravi Zayıf Ama Metin Mahfuz”

Hadisçilerce metin tenkidi yapılmadığı iddiasının bir parçası senedin sikalarından oluştuğunda metnin göz ardı edildiği ve eleştirilmediği, sikaların hata yapacağının düşünülmediği şeklindedir. İşte bu tezin yanlışlığı Zehebî’nin iktibas edeceğimiz ifadelerinden açıkça ortaya çıkmaktadır. Zehebî bazı hadislerin akabinde yap-

⁹ Zehebî, *Tenkihü't-Tahkik*, thk. Mustafa Abdulhayy (Riyad: Dâru'l-vatan, 1421), 2/29.

¹⁰ Zehebî, *Tertibu'l-mevzûât*, 280.

¹¹ Burada verilen iki örnek dışında diğer örnekler için bk. Saîdî, *ez-Zehabî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf*, 495-9.

¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/159-160.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/137.

¹⁴ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'htişâri's-Süneni'l-kebîr*, thk. Yasir b. İbrahim (Dâru'l-vatan, 1422), 5/2715.

¹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/161.

¹⁶ Zehebî, *el-Ulûv li'l-'aliyyi'l-gaffâr*, thk. Eşref b. Abdulmaksûd (Riyad: Mektebetu Edvâi's-selef, 1416), 73.

¹⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/405.

tığı değerlendirmede sika olan râvilerin de hata yapabileceğini tasrih eder. Bu ifadelere bazı misaller vermek istiyoruz: “Münker bir hadistir...Sika da hata yapabilir.”¹⁸, “Gerçekten garib ve ravileri sika... sika da yanılabilir.”¹⁹ “Bu, ravilerinin seçkinliğine rağmen münkerdir.”²⁰, “İsnadı sikalardan oluşuyor ancak lafzı münker.”²¹, “Senedin temizliğine rağmen hadis gerçekten münkerdir.”²², “İsnadı Müslim’in şartını taşımaktadır. *Sahih*'ine almamasının sebebi nekâretidir.”²³, “Bu hadisin isnadı temiz, lafzı münkerdir.”²⁴

Zehebî'nin “Senedinin iyi olmasına rağmen hadiste yadrganan bazı şeyler var.”²⁵ şeklindeki ifadesi hadisin sened tenkidi açısından olumlu değerlendirilmesine rağmen metin tenkidi açısından sıkıntılı görüldüğünü açıkça ifade etmektedir. Öte yandan, Zehebî'nin “Bana göre bu hadis mevzudur. Kûffî'yi tanımıyorum, belki de afeti (hadisi uyduran) odur.”²⁶ şeklindeki ifadesi doğrudan metninden hareketle söz konusu hadisi tenkit ettiğini göstermektedir.

Muhaddisler sikanın hata yapacağını öngördüğü gibi zayıf ravinin de isabet etme ihtimalini göz önünde bulundurmuşlardır. Zehebî'nin şu ifadesi bu noktayı göstermektedir: “Metni mahfuzdur ve Yezid b. Süfyan'ın zayıf oluşu hakkında görüş birliği vardır.”²⁷ Görüldüğü üzere, râvi zayıf da olsa rivayet ettiği bu metinde hata yapmamıştır. Bu önemli hususa Saîdî şu şekilde istidlalde bulunur: “Müslim *Sahih*'inde mutabaat olarak bazı zayıf ravilerden onların isabet ettiğini düşündüğü hadislerine yer vermiştir. Bunun sebebi onların rivayet ettikleri metinleri sikaların da rivayet etmesidir.”²⁸

Garib Tabirinin Metin Tenkidinde Kullanımı

Müellif metnin tenkidinde yadrganma seviyesi arttıkça sırasıyla garib, münker, batıl, kezeb ve mevzu terimlerinin Zehebî tarafından kullanıldığını örneklerle izah eder.²⁹ Garib tabirinin kullanımıyla alakalı şu tespitlerde bulunur: “Metinler bir yandan zayıf ravilerin teferrüdü sebebiyle, bir yandan da şeriatın ve dinin esaslarına

¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/524-5.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/337-8.

²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/183.

²¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/580.

²² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/213.

²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyätü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmirî (Beyrut: Dâru'l-kıtabî'l-arabî, 1413), 11/71.

²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/342-3.

²⁵ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'htişâri's-Süneni'l-kebir*, 6/3240.

²⁶ Zehebî, *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr*, 97.

²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/172-3.

²⁸ Saîdî, *ez-Zehabî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadisi'-şerîf*, 517.

²⁹ Saîdî, *ez-Zehabî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadisi'-şerîf*, 585-596.

muhalefet sebebiyle garib görülür.”³⁰ Müellif bununla ilgili İbn Kesîr’den iki örneğe de yer verir:

Bir haberde Rasulullah’ın (sav) Hz. Ebu Bekir ile birlikte Varaka ile görüştüğü ve ona bir meleğin kendisine seslendiğini anlattığı, Varaka’nın O’na (sav) sabit kalarak meleği dinlemesini söylediği, O’nun da böyle yapınca melekten Fatiha sûresini işittiği geçmektedir. İbn Kesîr bu haberi şöyle tenkit eder: “Bunda garâbet vardır, bu garâbet Fatiha sûresinin ilk inen sûre oluşudur.”³¹

Diğer bir haberdeyse Cebrail’in, kalbini temizlediği sırada Rasulullah’ı sünnet ettiği anlatılmaktadır. İbn Kesîr bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu gerçekten gariptir. Zira rivayet edildiğine göre dedesi Abdulmuttalib O’nu sünnet ettirmiş ve Kureys’i topladığı bir davet düzenlemiştir.”³² Görüldüğü üzere, bu misallerde garib tabiri metnin belli kıstaslarla tenkidinde kullanılmıştır.

Gerekçeli Batıl Hükümü

Muhaddisler batıl hükmünü çoğunlukla gerekçe belirtmeden ancak metnin tenkidinde kullanırlar. Ancak böyle bir durumda batıl hükmüyle senedin mi yoksa metnin mi kastedildiğini net bir şekilde anlamının yolu hadisin tahkikidir (tariklerin mukayesesidir). Zehebî bazı hallerde ise batıl hükmünü gerekçeli olarak metnin tenkidinde kullanır. Buna ilişkin bazı misaller şunlardır:

Bir haberde Rasulullah’ın (sav) Basralılar için ihrama giriş noktası belirlediği geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu batıldır çünkü Basra Hz. Ömer zamanında şehir yapılmıştır.”³³ Bir diğer haberde Hz. Ali’nin arkadaşlarıyla nebiz içtiği, sonra da bunun neticesinde sarhoş olan birini tutarak cezalandırmak istediği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi ise şöyle tenkit eder: “Bu batıldır zira bu takatin üstünde bir şey teklif etmektir.”³⁴ Bir başka haberde Sa’lebe b. Anme isimli sahabinin Rasulullah’ın yanına Medine dışından geldiği, O’na (sav) selam verdiği, ancak Sa’lebe’nin parmağında altından yüzük olduğu için Hz. Peygamber’in onun selamını almadığı anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi de şöyle tenkit eder: “Bu ‘Medine dışından geldi’ sözünden dolayı batıldır çünkü o Medineli birisidir. Ayrıca, altının yasaklanması sonra olmuştur.”³⁵

2. Munker Tabirinin Metin Tenkidi Kapsamında Gerekçeli Kullanımı

Munker tabiri üzerinde son zamanlarda önemli çalışmalar yapılmış olup mütekaddim münekkitlerin bu tabiri sahihin zıttı olarak sened veya metin açısından

³⁰ Saîdî, *ez-Zehabî ve menhecuhû fî nakdi metni’l-hadîsi’ş-şerîf*, 589.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî (Dâru Hicr, 1418), 4/24.

³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/388-9.

³³ Zehebî, *Mizânü’l-îtidâl*, 4/313.

³⁴ Zehebî, *Mizânü’l-îtidâl*, 2/334.

³⁵ Zehebî, *Telhişü’l-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1411), 3/257.

hatalı hadisler için kullandıkları tespit edilmiştir.³⁶ Metindeki hata hadisin farklı tariklerinin mukayesesi neticesinde ortaya çıkan bir hata olabileceği gibi metnin dinin asıllarına muhalefeti gibi bir hata da olabilir. Hadisin manasının nekareti denilen bu husus kelimenin lügat manasıyla yakından irtibatlı olarak mananın yadırganmasına işaret etmektedir. Muhaddisler çoğu zaman münker tabirini mücmel olarak kullanmışlardır. Bu durumda metnin tenkit edildiğinin kesin bir şekilde tespiti hadisin tahkikiyle mümkündür. Ancak Zehebî münker tabirini aynı zamanda gerekçeli bir şekilde çeşitli metin tenkidi kıstaslarını işleterek de kullanmıştır. Bu kullanımlar münker-metin tenkidi irtibatını net bir şekilde ortaya koydukları için son derece kıymetlidir. Bu bölümde Zehebî'nin gerekçeli kullanımlarına yirmi iki adet örnek sunulurken bu önemli konu vuzuha kavuşturulmaya çalışılacaktır. Ancak önce gerekçesiz kullanımlara birkaç örnek verilerek bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Zehebî bir hadis hakkında "Bu münker bir metindir."³⁷ yorumunu yapmıştır. Burada gerekçeli bir kullanım söz konusu olmasa da metnin tenkit edildiği açıktır. İbn Ömer'den şöyle bir merfu hadis nakledilmiştir: "Bir adam başka birini tutsa, bir diğeri de onu öldürse, katil öldürülür, adamı tutan ise hapsedilir." Zehebî'nin değerlendirmesi şöyledir: "Bu münker bir hadistir. Muhtemelen İbn Ömer'in sözüdür."³⁸ Zehebî'nin bu değerlendirmesinde sözün bir fetvayı andırması etkili olmalıdır. Burada metin tenkidi sarih olmasa da münker hükmünün arkasında yatan sebep anlaşılabilir. Bir diğer haberde Rasulullah'ın (sav) şöyle bir duası geçmektedir: "Allahım, Kays kabilesini zelil kıl. Onların zilleti İslam'ın izzetidir." Zehebî'nin değerlendirmesi şöyledir: "Bu gerçekten münkerdir."³⁹ Bir gerekçe tasrih edilmemiş olsa da bir kabilenin toptan kötülenmesinin dini öğretilerle bağdaşmadığı açıktır. Burada da münker hükmünün bu sebepten dolayı verildiği anlaşılmaktadır. Gerekçesiz kullanımlar hakkında bu kısa bilgilerden sonra gerekçeli kullanımlara aşağıda yer veriyoruz:

- Bir haberde yedi kat göğün ve yedi kat yerin büyüklüğü anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Râvileri sikadır... ancak metni münkerdir...ayrıca hadiste iki yer tabakasının arasında çok uzak bir mesafe olduğu geçmektedir ki bunu akıl almaz."⁴⁰ Burada akla muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

³⁶ Abdurrahman b. Nüveyf Sülemî, *el-Hadisü'l-münker inde nukkâdî'l-hadis* (Riyad: Mektebetü'r-Rişd, 2005), 96-98; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Lüğati'l-muhaddisîn* (Cîze: Mektebetü İbn Teymiyye, 2002), 404-415; Mahir Yasin Fahl, *el-Câmi' fi'l-ilel ve'l-fevâid* (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431) 156-162; Abdülkâdir Mustafâ Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetu's-sika muvazene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn* (Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 62-81.

³⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/464.

³⁸ Zehebî, *Tenkihü't-Taḥkik*, 2/233.

³⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/402.

⁴⁰ Zehebî, *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr*, 74-5.

- *Sahîh-i Buhârî*'de geçen bir hadiste hilafetin Kureyş'te kalacağı, onlara karşı çıkanları yüce Allah'ın cezalandıracağı belirtilmektedir.⁴¹ Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Hilafet haberi garib ve münkerdir. Şu anda hilafet Kureyş'te değildir. Hz. Peygamber ise haktan başka bir şey söylemez. Hadisten murad haber vermek değil de böyle olmasını emretmek ise o zaman olabilir."⁴² Burada vakıya muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- *Sahîh-i Buhârî*'de geçen bir kudsî hadiste Cenab-ı Hakk'ın sevdiği kulunun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olacağı belirtilmektedir.⁴³ Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Bu hadis gerçekten gariptir. Eğer *Sahîh*'in heybeti olmasaydı, bunu Halid b. Muhalled'in münker hadislerinden sayarlardı. Bunun sebebi hadisin lafzının garibliği ve Şerik'in hafız olmadığı halde bu hadisle teferrüd etmesidir."⁴⁴ Burada metnin teferrüdü gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Berîre isimli sahabe hanım azat edildiğinde kocasıyla Abbas'ın konuştuğu anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Haberde geçen 'Abbas konuştu' kısmı münkerdir zira Berîre'nin azadı Abbas'ın İslam'ından evveldir."⁴⁵ Burada tarihe muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Hz. Aişe'nin Rasullullah (sav) ile Ramazan'da umreye gittikleri geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Münker zira Ramazan'da asla umre yapmamıştır."⁴⁶ Burada da tarihe muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Bedir esirlerinin çocuklara yazı öğretme karşılığında serbest kalmaları geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Münker bir haber çünkü Kureyş'te yazı çok azdı."⁴⁷ Burada vakıya muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rum hükümdarının Hz. Peygamber'e (sav) zencefil hediye gönderdiği geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Bu haber çeşitli yönlerden münkerdir: İlk olarak, Rum hükümdarının Hz. Peygamber'e (sav) herhangi bir şey gönderdiği bilinmemektedir. İkinci olarak, Rum ülkesinden Hicaz'a zencefil hediyesi aklın yadırgayacağı bir şeydir. Bu durum, Rumların Medine'ye hurma hediye etmesi gibi bir şeydir. Zencefil asıl buradan Rum diyarına hediye edilir."⁴⁸ Burada tarihe ve akla muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

⁴¹ Buhârî, "Menâkıb", 2, hadis no: 3309.

⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/605-6.

⁴³ Buhârî, "Rikâk", 38, hadis no: 6137.

⁴⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/641.

⁴⁵ Zehebî, *Tenkihü't-Tahkik*, 2/193.

⁴⁶ Zehebî, *el-Mühezzebe fi'htişâri's-Süneni'l-kebir*, 3/1076.

⁴⁷ Zehebî, *el-Mühezzebe fi'htişâri's-Süneni'l-kebir*, 5/2256.

⁴⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/254; *Târîhu'l-İslâm*, 15/318.

- Bir haberde Zeyd b. Hârîse, Rasulullah'ın (sav) onu ve Sa'd b. Hayseme'yi yaşı küçük olarak gördüğünü belirtir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Münkerdir zira nakîb (kabilesinin temsilcisi) olan kişinin yaşı nasıl küçük görülür?"⁴⁹ Burada bilinene/alışılmışa muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) elinde cennetliklerin ve cehennemliklerin kendilerinin, babalarının ve kabilelerinin isimlerinin olduğu iki kitapla sahabenin yanına geldiği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Gerçekten münker bir hadis çünkü bu halde iki kitabın ağırlığının birkaç kantar gelmesi (çok ağır olması) gerekir."⁵⁰ Burada akla muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) Beytu'l-makdis'e gidilemezse kandilleri için yağ gönderilmesini tavsiye etmesi anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Bu münker bir haberdir. Hristiyanların heykellerini aydınlatması için yağ gönderilmesi nasıl caiz olabilir? Ayrıca, zeytin yağının kaynağı mukaddes topraklardır. Nasıl yağın olmadığı Hicaz'dan yağın menbaı olan yere gönderilmesini emreder? Ayrıca, O (sav) kendi mescidi için de böyle bir şey istememiş ve yapmamıştı."⁵¹ Görüldüğü üzere, ilk gerekçe dinî öğretilere, ikincisi akla, üçüncüsü de sünnete muhalefettir.

- Zehebî'nin Bahîra kıssasını tenkit ederken gösterdiği muhakeme gerçekten dikkat çekicidir. Bir haberde Rasulullah'ın (sav) küçüklüğünde amcasıyla yaptığı Şam seyahatinde Bahîra isimli rahiple karşılaşması, rahibin ısrarı neticesinde O'nu Hz. Ebu Bekir ve Bilal eşliğinde geri göndermesi anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: "Bu gerçekten münker bir haberdir... Ebu Bekir o zaman on iki yaşındaydı... Bilal ise henüz doğmamıştı. Ayrıca, eğer bulut O'nu gölgeliyorsa ağacın gölgesinin kaydığı nasıl düşünülebilir? Zira bulutun gölgesi ağacın gölgesini görünmez kılar. Böyle bir hadiseyi anlatmaya o kadar sebep varken Hz. Peygamber amcasına rahibin sözlerini hatırlatmamış, Kureys bu konuyu tartışmamıştır. Eğer gerçekten bu hadise olsaydı aralarında çok meşhur olurdu, O'nda (sav) nübüvvet hususunda bir his kalırdı, mağarada ilk vahiy geldiğinde yadırgamaz ve aklından korkarak Hatice'ye gelmezdi... Ayrıca, eğer Ebu Talib bu olaydan dolayı korktuysa ve geri gönderdiyse, nasıl olur da O'nun Hatice için tüccar olarak Şam'a gitmesine gönlü razı oldu? Ayrıca, hadiste sufilerin sözlerine benzeyen münker lafızlar da vardır."⁵² Görüldüğü üzere, Zehebî Ebu Bekir ve Bilal'in yaşlarını, ağacın gölgesini, bu hadisenin meşhur olmamasını, Hz. Peygamber'in ve Ebu Talib'in bu olay yaşanmamış gibi hareket etmelerini ve sufilerin sözlerine benzemeyi gerekçe olarak göstermiştir.

⁴⁹ Zehebî, *Telhişü'l-Müstedrek*, 3/208-9.

⁵⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/684.

⁵¹ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'htişâri's-Süneni'l-kebir*, 2/869.

⁵² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/56-7.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) isra yolculuğunda rastladığı çeşitli insan topluluklarının halleri anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu kısasçaların sözüne benzeyen münker bir hadistir.”⁵³ Görüldüğü üzere, Zehebî peygamber sözüne benzememe kıstasını kullanmıştır.

- Bir haberde Abdullah b. Amr'ın rüyasını Rasulullah'ın (sav) Tevrat'ı ve Furkan'ı okuyacaksınız şeklinde tevili anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münker bir haberdir. Değiştirilmiş, tahrif edilmiş ve nesh edilmiş olduğu için kimsenin Kur'an indikten sonra Tevrat okuması ve hıfz etmesi meşru değildir.”⁵⁴ Burada israiliyat içermesi ve dinî öğretilere muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde sabah namazına mescide giden bir kadının birisi tarafından taciz edildiği, kadının yardımına birinin geldiği, daha sonra taciz edenin kaçtığı, yardıma koşanın ise suçlu muamelesi gördüğü ve Rasulullah'ın (sav) huzuruna getirildiği, adamın kendini savunmasına rağmen kadının, yardımına gelen adamı suçladığı bunun üzerine Rasulullah'ın adamın recm edilmesini emrettiği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Münker bir hadistir. Sadece kadının beni taciz etti sözüyle Rasulullah'ın (sav) recmedin demesi olacak bir şey değildir. Bu kesinlikle bir hatadır”⁵⁵ Burada dinin asıllarına muhalefet ve peygamberlik makamına yakışmama gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) kendisini, torunları Hasan ve Hüseyin'i, anne ve babalarını sevenleri cennette kendi derecesinde beraber olmalarını isteyerek dua ettiği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu gerçekten münker bir hadistir... Hz. Peygamber kendisini seven herkesin cennette kendi derecesinde olmasını istemez. Herhalde ‘cennette benimle beraber olur’ demesi daha muhtemeldir.”⁵⁶

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) cennete ilk girenin Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve onların sevenleri olduklarını söylediği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münker bir hadistir. Kalp bunun mevzu olduğuna şahadet eder.”⁵⁷ Burada müphem bir ifade kullanılsa da metnin mevzu oluşunun hissedilmesi gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) Medine'ye geldikten sonra mufassal sûrelerin hiçbirinde secde etmediği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münkerdir. Ebu Hüreyre'nin Hz. Peygamber'le birlikte İnşikâk sûresinde secde

⁵³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/276-7.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/86.

⁵⁵ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'htişâri's-Süneni'l-kebir*, 7/3423 hadis no: 13531.

⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/135.

⁵⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/180.

ettiği sahih bir şekilde vâridir.”⁵⁸ Burada sahih haberlere muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde dünya malını hayırda harcayan ile malı olmayıp da aynı şeyi temenni eden ve malı hayırda harcamayan ile malı olmayıp da aynı şeyi temenni edenin aynı sevap ve günahı elde edecekleri anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Metin münkerdir. Nasıl bir şeyi temenni edenle yapan sevap ve günahı eşit olabilir? Bu konuda buna muhalefet eden sahih hadisler vardır.”⁵⁹ Burada sahih haberlere ve dinî öğretilere muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Rasulullah'ın (sav) kendi ve ailesininki dışında Mescid'e komşu olan kapıların kapatılmasını istediği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Haberde geçen ‘Muhammed ve ailesinin dışındaki’ ifadesi münker olup kimisenin bu görüşte olduğunu bilmiyorum.”⁶⁰ Burada icmâa muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Cuma namazının bir rekatına ve bir tekbirine yetişen kişinin namaza yetişmiş sayılacağı anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münkerdir. Sikalar Zührî'den bunun bir kısmını, ‘Cuma’yı ve ‘bir tekbiri’ zikretmeden nakletmişlerdir.”⁶¹ Burada sahih haberlere muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

- Bir haberde Hz. Peygamber'in Üveys el-Karenî'den bahsedışı, Hz. Ömer'in ömrünün son senesinde hac mevsiminde Üveys Arafat'ta çobanlık yaparken onunla bulunduğu ve ondan kendisi için istiğfar dilediği anlatılmaktadır. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münker bir siyak, belki de mevzudur.”⁶² Burada siyakın yadrganması gerekçe gösterilmiştir

- Bir haberde Hz. Ali'nin “Bu ümmetin Peygamber'den sonra en hayırlısı Ebu Bekir, sonra Ömer sonra Osman sonra benim” dediği geçmektedir. Zehebî bu haberi şöyle tenkit eder: “Bu münker bir lafızdır. Ali (ra) bunu böyle söylememiştir. Mütevâtir olan haber bunun aksinedir.”⁶³ Burada sahih haberlere muhalefet gerekçe gösterilmiştir.

Sonuç

Saîdî'nin bu kıymetli çalışmasının Zehebî gibi önde gelen ve çok yönlü bir muhaddisin metin tenkidi tatbikatını muhtelif eserlerinden oldukça fazla misalle ortaya koyması bakımından son derece büyük önem arz ettiği kanaatindeyiz. Eser metin tenkidi konusuyla ilgilenenlerin pek çok yönden istifade edeceği bir muhte-

⁵⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/439.

⁵⁹ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'l-hișârî's-Süneni'l-kebir*, 3/1552, hadis no: 6868.

⁶⁰ Zehebî, *el-Mühezzeb fi'l-hișârî's-Süneni'l-kebir*, 2/871, hadis no: 3833-4.

⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/526-7.

⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/28.

⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/648-9.

vaya sahiptir. Öte yandan, garib tabirinin metin tenkidi için kullanımı, gerekçeli batıl hükmü verilmesi ve münker tabirinin gerekçeli olarak metin tenkidi kapsamında kullanımı gibi konularda Zehebî'nin tatbikatında çok sayıda örneğin bulunması bu konuların daha iyi anlaşılması ve temellendirilmesini sağlamaktadır.

Kaynakça | References

- Saîdî, Hasan Fevzî Hasan. *ez-Zehebî ve menhecuhû fi nakdi metni'l-hadîsi's-şerîf*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2013.
- Saîdî, Hasan Fevzî Hasan. *el-Menhecû'n-nakdî inde'l-mutekaddimîn mine'l-muhaddisîn ve eseru tebhâyuni'l-menhec*. Kâhire: Câmîatu Ayn Şems, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Temmuz 2022.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaut. Müessesetu'r-risâle, 1405.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tertîbu'l-mevzûât li'bni'l-Cevzî*. thk. Kemal Zaglûl. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1415.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mizanü'l-i'tidal fi nakdi'r-ri-cal*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tenkihü't-Taḥkîk*. thk. Mustafa Abdulhayy. Riyad: Dâru'l-vatan, 1421.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Mühezzeb fi'ḥtişâri's-Süneni'l-kebîr*. thk. Yasir b. İbrahim. Dâru'l-vatan, 1422.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Ulûv li'l-aliyyi'l-gaffâr*. thk. Eşref b. Abdulkaksûd. Riyad: Mektebetu Edvâi's-selef, 1416.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdusselam Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-arabî, 1413.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî. Dâru Hicr, 1418.
- Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyf. *el-Hadîsu'l-münkerinde nukkâdî'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'r-Rişd, 2005.
- Tarık b. İvadullah. *Şerhu Lügati'l-muhaddisîn*. Cîze: Mektebetu İbn Teymiyye, 2002.
- Mahir Yasin Fahl. *el-Câmi' fi'l-ilel ve'l-fevâid*. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.
- Abdülkâdir Mustafa Muhammedî. *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetu's-sika muvazene beyne'l-müte-kaddimîn ve'l-müteahhirîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.